

Олександр Коник,
доктор іст. наук,
професор кафедри всесвітньої історії та історіографії
Херсонського державного університету,
Україна, Херсон

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ КЛУБ У КРАКОВІ ПРО ПОЛЯКІВ, РОСІЯН І МАЙБУТНЮ ДЕРЖАВНУ ДУМУ. ЖОВТЕНЬ 1905 р.

На підставі аналізу журнального звіту про засідання «Слов'янського клубу» у Кракові в жовтні 1905 р. відтворено особисті враження від участі у вересневому з'їзді представників земств у Москві професора Маріана Здзіховського та оцінку перспектив надання Царству Польському автономії. Обговорення його доповіді за участі відомих польських інтелектуалів того часу стало яскравим проявом польського націоналістичного дискурсу, який боровся з російським імперським проектом. Реальна практика «російського парламентаризму» у невдовзі відкритій Державній думі не виправдала польських сподівань отримати автономію за сприяння російських лібералів.

Ключові слова: з'їзд представників земств у Москві, професор Здзіховський, «Слов'янський клуб», російський лібералізм, польська автономія, націоналізм.

Проблеми міжнаціональних стосунків в імперіях, міжнародних відносин у їх історичній ретроспективі, широкий спектр соціокультурної історії, що розглядається в річищі постколоніальних студій викликають сталий інтерес у дослідників. Історія непростих польсько-українських взаємин також є вельми затребуваною темою та набуває останнім часом дедалі більшого інтересу, й не тільки в науковому середовищі.

Існує велика зацікавленість проблемою польсько-російських відносин, особливо в плані вивчення націоналізму, колишніх суперечок за територію (часто – українську), за впливи на слов'янський світ та ін.

Усе згадане має широку історіографію, чого не можемо сказати про обрану нами тему повідомлення. Свого часу нам доводилося звертатися до теми висвітлення дотичних проблем [1, 2], однак залишається ще багато сюжетів, вартих висвітлення.

Одним із таких нам видається прояв політичної й ідеологічної боротьби в слов'янському світі, зокрема відображення польсько-російського протистояння на початку ХХ ст. на сторінках польського журналу, який виходив у південно-західній Польщі, власне Західній Галичині. Відтак, мав можливість досить вільно висловлюватися з російської проблематики.

Безпосереднім предметом розгляду є розлога інформація про перебіг з'їзду земських представників у Москві (вересень 1905 р.) на сторінках краківського часопису «Слов'янський світ». Вона міститься в журнальному звіті про засідання «Слов'янського клубу», головою якого був професор Ягеллонського університету Мар'ян Здзіховський. На спеціальному засіданні клубу в жовтні 1905 р., незадовго до оприлюднення знаменитого маніфесту, що відкривав нові можливості політичного розвитку Російської імперії) професор виступив із рефератом про московський з'їзд, учасником якого був. Його доповідь приваблювала слухачів, зокрема, й тим, що професор представив ніби «погляд із середини», від нього можна було дізнатися те, про що не друкувалося в російській пресі [3, s. 274].

Своє завдання бачимо в тому, щоб розглянути дискурсивні практики учасників цього обговорення, серед яких були відомі на той час польські науковці, політики й журналісти.

Місячник «Слов'янський світ» виходив у Кракові в 1905–1914 роках. В організаційно-інституційному плані, за класифікацією краківського дослідника польської преси Єжи Яровецького, цей часопис можна було б віднести до друківаних органів, що видавалися науковими інституціями і громадськими організаціями. «Слов'янський світ» видавався саме такою інституцією – краківським Слов'янським клубом, який розпочав свою роботу в грудні 1901 року. Члени цього клубу, за їх власним визначенням, займалися слов'янознавством не як аматори, а «шляхом наукових пошуків і досліджень слов'янського світу». При цьому відразу зазначалося, що цей світ вивчатиметься саме з польської

точки зору, і слов'янофільство членів клубу (читай: авторів публікацій у «Слов'янському світі». – *О. К.*) є суто польським слов'янофільством. Редагував журнал Фелікс Кароль Конечний (1892–1949). Автор статті про нього в Польському біографічному словнику Юзеф Мітковський визначає основні заняття його так: «історик, професор університету Стефана Баторія у Вільні, театральний критик». Редагування ж «Слов'янського світу» трактується Мітковським як прояв широти зацікавлень і багатогранної діяльності Фелікса Конечного: «Повен розмаху автор розширив коло своїх зцікавлень, з одного боку, на слов'янознавчу проблематику (редагуючи «Слов'янський світ» 1905–1914, проголошуючи співпрацю слов'янських народів), з іншого боку – на культурну проблематику, адже з листопада 1896 до березня 1905 р. був постійним театральним рецензентом «Польського огляду»» [1].

З цим важко не погодитись, але водночас варто зазначити, що Фелікс Конечний був прагматиком, який послідовно, де б не був і що б не робив, відстоював інтереси Польщі і поляків [2].

Сталося так, що в день, коли відкрилося засідання Клубу у Кракові, присвячене розгляду земського з'їзду, в Москві помер один із провідників російського лібералізму, професор і перший обраний ректор Московського університету, князь Сергій Трубецькой. Відтак, за словами автора невідомого (редакційного) звіту, довелося розпочати засідання з «посмертного спомину над незабитою ще того дня домовиною» князя. З жалобним словом виступив сам автор доповіді, професор Здзіховський. Віддавши данину релігійно-містичній філософії Трубецького, роздумав над поняттями Логосу й Боголюдини, професор повернувся до більш приземлених, але цікавіших для поляків речей. Зокрема, про те, що Трубецькой, «зійшовши з тишини своєї наукової діяльності на політичну арену», швидко перейнявся думкою про необхідність обґрунтування ставлення Росії до народів, що входять до складу імперії, на засадах, що відповідали б великим релігійним ідеалам, та гаряче взяв до серця польську справу: «Можу свідчити про це на підставі моєї, на жаль, короткотривалої знайомості з ним. Знаю, що мав намір видавати газету, в якій зокрема мав звертати увагу на польські справи, закликав до співпраці й надав

повноваження просити польських публіцистів, яким є близькою справа вирішення вікового спору двох народів. Ті ж, що брали участь у засіданнях квітневого польсько-російського конгресу в Москві, не забудуть його короткої й сильної промови, в якій висловив думку, що автономна, вільна Польща є необхідною для Росії. Глибина філософської думки й піднесеність прагнень Трубецького поєднувалися з живим практичним смислом. Саме тому він відразу зайняв видатне становище в прогресивному рухові в Росії й надав йому знамено свого ідеалізму. Маємо надію, що вогонь його духу буде розігрівати й освітлювати Росію в боротьбі за правду» [3, s. 274–275].

Після необхідних процедур вшанування пам'яті (вставання, доручення надіслати телеграму вдові покійного та ін.) перейшли власне до порядку денного. Певна річ, з усієї слов'янської проблематики членів клубу цікавили перспективи вирішення «польського питання». Автор редакційного звіту про засідання клубу не без задоволення відзначає, що професор Здзіховський, як очевидець, мав можливість ознайомити слухачів з прихильною до польської автономії позицією низки учасників з'їзду, яка *не* була висвітлена російською пресою. «Видатними речниками польської автономії» автор звіту назвав професора Кокоскіна, Якушкіна, Челнокова, Колубакіна, полковника Кашкарова, князів Петра Долгорукова і Дмитра Шаховського й нарешті «найпалкішого з них – Федора Родичева».

Звичайно, аудиторії мала дуже імпонувати цитата з виступу Родичева в Москві, наведена Здзіховським: «Якщо домагаємося того, щоб у нашій Вітчизні започаткувати правові основи, – говорив при обговоренні польського питання Родичев, – то не можемо допустити, щоб у якійсь частині держави право ґрунтувалося на несправедливості, на підставах сили і завоювання. Нашим обов'язком є очистити наше сумління від старого гріха історії, засвідчити, що російський народ був і є в тій справі невинним».

Родичев теж першим на з'їзді порушив польське питання при висвітленні зовнішньої політики Росії. «Автономна Польща стане оборонним валом на шляху імперіалізму» (німецькому). Тепер направляємося не назад, не до Монголії, не на замерзлі озера деспотизму, але до ідеалів Заходу. Автономія Польщі це

перший крок на дорозі до Слов'янської федерації й істотного миру в Європі – якщо не хочете загибелі держави – дайте свободу кресам» [3, s. 276]. Подібних високих характеристик удостоївся й інший учасник з'їзду, «пан Коллюбакін з Новгород... У його гарячому темпераменті ніби бринять ще республіканські традиції вільного Новгорода. У свою промову вносить запал і вогонь трибуна широких мас Як усі видатніші діячі сьгоднішньої Росії, так само й Коллюбакін рішуче підтримує позицію Родичева з польського питання [3, s. 277].

Доповідач, однак, не приховував, що далеко не всі учасники з'їзду російських лібералів сприймали ідею краєвої автономії взагалі (Кавказ, Сибір), і особливо гостро виступали проти автономії України. Цитує енергійний виступ делегата Немировського з Саратова, цілком скерований проти самостійних прагнень «Малоросії», котрий взагалі не розуміє, про що йдеться в претензіях українців, адже «...Немає мови малоросійської, є лише малоросійський діалект російської мови. Хіба українець Гоголь не є найбільшим російським письменником» [3, s. 278].

«Від імені заінтересованої України» взяли слово її представники: професор Лучицький і пан Сіяльський, але останній говорив «поза предметом спору». Та й Лучицький, за словами автора звіту, прямо не відповів на закиди Немировського, не зазначив, щоб українців вважали за націю, а виступав на користь федералізму єдине з точки зору політичної, державного скарбу, підкреслюючи насамперед економічні вигоди від реалізації автономістських засад [3, s. 278].

Автор звіту підкреслює пасивність українців на загальноросійському форумі лібералів як антитезу позиції поляків із національного питання: «... без особливої амбіції можна стверджувати, що мужнім (чоловічим) тоном протесту відрізнявся від тих (українських. – *О. К.*) промов польський виступ Тадеуша Врублевського з Ковна, який розпочав свій емоційний ультиматум словами: «Стаємо тут проти вас, ми, четверте покоління військовополонених, яке хоче бачити, чи згромаджений тут в особах своїх представників російський народ [справді] хоче спокутувати свої провини перед Польщею?» [3, s. 278].

Як впливає зі звіту Здзіховського, «російський народ в особі кращих своїх представників» – син декабриста Якушкін (насправді – внук. – *О. К.*), що згадав про федералізм декабристів, професор державного права Кокошкін, недавній вигнанець професор Максим Ковалевський, який говорив про автономію Польщі й України на підставі привілеїв історичної окремішності цих районів. Такому стану речей, за часописом, слід завдячувати «настрoеві хвилі» – бо 1905 рік є і буде весною російського народу, й нічого дивного, що за таких умов голос забирають ідеалісти, які більш слушно, ніж хтось репрезентують духовну течію свого суспільства. Зразком такого «ідеаліста» названий Брянчанінов із Вологди, який сприйняв ухвалення з'їздом резолюції про самоврядування Польщі з мало не молитовним полегшенням: «Слава тобі, Господи, – нарешті!». Людей такого типу, зазначається в огляді, на з'їзді було багато [3, s. 279].

Утім, не всі учасники з'їзду були аж такими ідеалістами. Депутат від Москви Гучков ще після виступів Родичева й Коллюбакіна висловив глибокий сумнів, наскільки прихильно поставиться до польської автономії пересічна маса російського суспільства. Для кращого висвітлення підходів редакції до проблеми та стилю подачі «гарячого» матеріалу, зробимо довшу цитату: «Зі звіту проф. Здзіховського вразив нас, польських слухачів, гідний підкреслення симптом, що виразного противника автономії Королівства мав з'їзд тільки одного (тут і далі розрядка журналу. – *О. К.*) в особі п. Гучкова (Москва). Противник то зрештою щирий. Автономію Польщі вважав би за велику помилку в історії політики Росії. Остерігав товаришів по з'їзду що їх шляхетність і рицарство, з якими трактують справи Польщі – можуть не знайти прихильного відгуку в російському простонародді. А тоді? Тоді конституційну програму, яку сповідує московський з'їзд, може спіткати доля Герцена в 1863 р., популярність якого згубили симпатії до Польщі. «Хто з нас наслідиться стати перед виборами з федераційною програмою? – А якщо ми, конституціоналісти, програємо в симпатіях масового виборця, то хто, як не бюрократія, засмажить печеню на вогні нашої поразки». – Оце такі аргументи п. Гучкова» [3, s. 277].

Треба визнати, що не він один, а багато з тих, хто мовчали, теж поділяли таку позицію. За самоврядування Польщі голосували й деякі з централістів, що в принципі виступали проти ідеї федералізації Росії. Вони вважали, що автономія Конгресового Королівства лежить поза їх компетенцією й що «Рішення про польське самоврядування має бути прийнятим одноставно. Настав уже, справді, час виправити ту історичну помилку; час придушити те жахіття. Такої ж думки дотримувався і граф Гейден, хоч і з застереженнями» [3, s. 277].

Однак такого роду думок виявилось замало для прийняття позитивної для поляків резолюції з'їзду Сумнів московського делегата Гучкова поділяло, очевидно, керівне бюро з'їзду. Після його закінчення, у відредагованому повідомленні про роботу з'їзду, з кресово-автономічної ухвали згадувалося (не без гіркоти констатувала редакція часопису), згадувалося вже тільки в формі «політичної алгебри», тобто з правом різнобічної інтерпретації, без зайвої відвертості, що мала місце при обговоренні [3, s. 279].

При обговоренні звіту прозвучали різні думки стосовно польсько-російських відносин і ситуації в Росії в цілому. Професор Август Соколовський вбачав у можливій перспективі домовленостей з Росією наслідок того, що її освічені кола зрозуміли важливість Польщі для самої Росії. Надавши автономію Польщі, вони змінять акценти у зовнішній політиці з Азії на Схід, і Росія стане слов'янською державою – не в сенсі панславістичному, але федералістичному [3, s. 280].

Це може бути дуже нешвидко, бо основна маса російського народу далека від цих проблем і ще невідомо, як проголосує багатомільйонне селянське населення Росії в разі надання загального виборчого права в розбурханій революцією країні з популярністю крайнього радикалізму в політичному житті. Соколовський також сумнівався в розумінні проблеми федералізму населенням Кавказу, Сибіру й узагалі «південно-східної частини імперії», населення яких «не скристалізувалося іще в національні індивідуалізми, які могли б стати ядром окремого [національного] організму Богдан Лепкий полемізував із професором Соколовським про те, чи Україна «вже вкристалізувалася в національну індивідуальність», чи ще ні. На думку Лепкого, не може бути двох

думок у тій проблемі, а Малоросія вже дозріла до політичного самоврядування [3, s. 280].

Ще один із учасників обговорення, Юзеф Веловейський з Ковна зацікавився технічною сторогою московського з'їзду. Він уважав, що те, про що говорять протоколи засідань, є «історією десятків років парламентської роботи. Три дні московського з'їзду скоротили багатолітню еволюцію діяльності інших народів». На думку промовця це скорочення висунуло на перший план те, що є вже подальшим щаблем розвитку (загальне виборче право), а відсунуло на другий план засадничий постулат (право людини й громадянина), якого самого по собі досить для теми боротьби на першій сесії, якщо не на перші роки майбутньої парламентської роботи. В ідеї права людини й громадянина вже містяться в зародку всі інші права, не виключаючи й принципу рівного голосування. «Отже якщо з'їзд у Москві, з'їзд представників тих верств суспільства, які в потребі загального голосування не є зацікавленими безпосередньо, якщо той з'їзд ухвалює в першу чергу потребу загальних виборів, то виходить поза межі європейських політичних мірок. Можна припустити хіба психологічно термінові, важливі погляди, які схилили земців до рішень, для них навіть партійно шкідливих [3, s. 280–281].

Загальні настрої в клубі були такими, що єдиним вартим уваги й політичної перспективи ядром автономізму Росії є Польща (тут розуміється Царство польське. – *О. К.*), а вимога з'їздом земців у Москві загального виборчого права в темній неписьменній Росії має, з точки зору Веловейського хіба якоесь загадкове психологічне підґрунтя, оскільки є навіть «партійно шкідливою» для них [3, s. 281]. Як бачимо, аргументи Гучкова були не такими вже й несуттєвими у сприйнятті учасників краківського «Слов'янського клубу». Визнавалося, втім, складне становище «конституційно-земської» партії, затиснутої «між бюрократизмом і радикалізмом (революцією) як між млиновими жорнами». От хіба що ціною недопущення революції в Росії і є деклароване земцями загальне виборче право, припускали польські учасники обговорення російських імперських проблем [3, s. 282].

Загалом же рішення московського земського з'їзду щодо польської справи, навіть «платонічні» – трактувалися учасниками

краківського клубного обговорення як «моральна перемога, якою не варто легковажити». Вона мала засвідчувати, що російський народ в особі кращих представників переживає період політичного романтизму: не французів епохи визвольних воєн (так у тексті. – *О. К.*), не романтизм німців епохи Шіллера і Фіхте, а романтизм «Трубецьких і Родичевих», які бачать майбутнє не в революційних шаленствах, але на шляху конституційності [3, s. 282–283].

Вищою точкою цього шляху вбачалася майбутня петербурзька Державна дума. При цьому, зазначає часопис, чи доживе в обумовленому складі Дума до регулярних, ефективних засідань, і бачить два варіанти розвитку. Перший: або Дума зачинена у тісній клітці, що її для неї спорудив закон від 6 (19) серпня, розуміючи неможливість існування у такій тіснязі, зламає прутья клітки і змусить уряд до прийняття іншого закону й скликання справжньої Конституанти, якій передуватиме проголошення основних прав людини й громадянина; або другий, що здавався членам клубу (чи редакції часопису) на той час вірогіднішим – уряд, уражений і роздратований сміливістю й критикою послів у Думі, відкладе її чи невдовзі розпустить. Тоді партіям, які збираються бойкотувати і вибори, і засідання Думи, вдасться досягти своєї мети.

Ми знаємо тепер, що буде реалізовано другий варіант – передчасний розпуск Думи. Це відчувалося і в російському ліберальному середовищі того часу, яке, однак, було сповнене оптимізму. Доповідач Здзіховський про це сказав, знову взявши слово при завершенні обговорення цього питання, та процитував частину виступу на московському з'їзді знаного в той час російського соціолога Де Роберті: «[Навіть якщо] Дума триватиме один день – але це буде день історичний!» [3, s. 284].

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати наступне. Позиція краківського Слов'янського Клубу і редакції «Слов'янського світу» прозоро простежується характерним позитивним, мало не до глорифікації окремих особистостей, (як князь Сергій Трубецькой) та інших авторитетних осіб із російського визвольного руху (перважно з ліберального табору), які визнавали необхідність і корисність для Російської імперії надання підросійській Польщі автономного статусу. Позиція меншості висвітлена з нотою іронії та може трактуватися як журналістський стандарт представлення протилежних точок зору.

Польське бачення проблеми, представлене, окрім доповідача й автора звіту учасниками обговорення, знаними на початку ХХ ст. вченими, журналістами й політиками, як-от Антоній Бопре, Болеслав Лутомський, Август Соколовський, Тадеуш Врублевський та ін. відзначається певними лексичними особливостями та риторичними прийомами, які в цілому могли формувати у читачів враження про цивілізаційну перевагу поляків, у т. ч. навіть над ліберальною елітою тогочасного російського суспільства. Це обговорення можна вважати яскравим проявом польського націоналістичного дискурсу, який конкурував з російським імперським. Поляки сподівався використати російських лібералів у своїх цілях. Однак, хоч частина учасників московського з'їзду стали невдовзі провідними депутатами російської Державної думи, реальна практика «російського парламентаризму» не виправдала польських сподівань.

Таким чином, розглянута журнальна публікація сприяла поширенню та зміцненню «захисного» у даному разі націоналізму. Зміст «слов'янознавчих» студій цього журналу й його редакційна політика в цілому можуть бути перспективними як джерельний матеріал для подальшого вивчення проблем націоналізму та імперських практик взагалі.

Список використаних джерел

1. *Коник О. О.* Перша Російська Дума і українське питання у висвітленні краківського журналу «Слов'янський світ» (1905–1906 рр.) / *О. О. Коник* // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки / Українська історіографія на рубежі століть: Матеріали міжнародної наукової конференції, 25–26 жовтня 2001 р. – Кам'янець-Подільський, 2001. – Т. 7(9). – С. 387–392.
2. *Коник О. О.* Польський історик Фелікс Конечний: доля вченого в долі держави / *О. О. Коник* // Південний архів (історичні науки). – Вип. II. – Херсон, 1999. – С. 53–62.
3. *Posiedzenie Klubu Słowiańskiego w Krakowie z powodu wrześniowego kongresu ziemstw w Moskwie* // *Swiat Slowanski*. – 1905. – R. 1. – T. II. – S. 274–284.

References

1. Konyk, O.O. (2001). Persha Rosiiska Duma i ukrainske pytannia u vysvitleni krakivskoho zhurnalu «Slov‘ianskyi svit» (1905–1906 rr.). [The First Russian Duma and the Ukrainian question in the coverage of the Krakov journal “Slavic World” (1905–1906)]. In Scientific works of Kamenets-Podilsky State Pedagogical University: historical sciences. Ukrainian historiography at the turn of the century: Proceedings of the International Scientific Conference, October 25–26, 2001. Vol. 7 (9). pp. 387–392. Kamenetz-Podilsky. [In Ukrainian].

2. Konyk, O.O. (1999). Polskyi istoryk Feliks Konechnyi: dolia vchenoho v doli derzhavy. [Polish historian Felix Konecny: the destiny of the scientist in the destiny of the State]. Pivdennyi arkhiv (istorychni nauky). (II), 53–62. Kherson. [In Ukrainian].

3. Posiedzenie Klubu Słowiańskiego w Krakowie z powodu wrzeźniowego kongresu ziemstw w Moskwie (1905) [Meeting of the Slavic Club in Krakow on the September congress of zemstvos in Moscow] Swiat Slowanski. 1 (Vol. II), pp. 274–284. Krakow. [In Polish].

Стаття надійшла до редакції 15.05.2018.

Alexander Konik,

doctor hist. sciences

Professor of the Department of World History and Historiography

Kherson State University,

Ukraine, Kherson

The Slavic Club» in Krakov of polish, russian and the future state guidance. October 1905

The article analyses the journal report on the meeting of the «Slavic Club» in Krakov in October 1905, Professor Marian Zdzihovsky personal impressions about participation in the September congress of Zemstvo representatives in Moscow by and an assessment of the prospects for granting autonomy the Zarstvo Polske. In discussion of his report prominent Polish intellectuals of the time took place and it became a vivid manifestation of the Polish nationalist discourse that fought against the Russian imperial project. The real practice of «Russian parliamentarism» in an open shortly after the State Duma did not justify the Polish hopes of gaining autonomy with the assistance of Russian liberals.

Keywords: congress of Zemstvo representatives in Moscow, Professor Zdzihovsky, «Slavic Club», Russian liberalism, Polish autonomy, nationalism.